

УДК 331.108:63(477) "193"

С.О. Білан

**КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА
У 30-Х РР. ХХ СТ.**

У статті розкрито проблему підготовки кваліфікованих фахівців-аграрників та здійснено аналіз рівня кадрового забезпечення сільського господарства України у передвоєнну добу

Ключові слова: підготовка фахівців-аграрників, професійно-кваліфікаційні характеристики, передвоєнний період

Билан С.А. Кадровое обеспечение сельскохозйственного производства в 30-х гг. ХХ в. В статье раскрыто проблему подготовки квалифицированных специалистов-аграрников и осуществлен анализ уровня кадрового обеспечения сельского хозяйства Украины в предвоенное время.

Ключевые слова: подготовка специалистов-аграрников, профессионально-квалификационные характеристики, предвоенный период.

Bilan S.A. Staffing of agricultural production in the 30s of the twentieth century. The article deals with the problem of training qualified specialists in agrarian and analyzed the level of staff support Ukraine's agriculture in prewar time.

Key words: agrarian trained professional and characteristics of pre-war period.

Постановка проблеми. Людський фактор має вирішальне значення для функціонування будь-якого виробництва, оскільки рівень спеціальних знань працівників, їх професійні уміння та навички, а відповідно й психологія – обумовлюють виробничий процес та його результати. Безпосередні виробники, які володіють певним виробничим досвідом, складають головну продуктивну силу суспільства, постійно удосконалюючи знаряддя та засоби виробництва, і все ширше використовуючи багатства природи, саме вони підвищують продуктивність праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Послідовий аналіз та вивчення зростання значимості людського фактора у сільськогосподарському виробництві, місця і ролі трудових ресурсів сільського господарства, посилення залежності його результатів від якості, мотивації та характеру використання робочої сили на різних етапах розвитку України здійснили О. Бугуцький, І. Груц, Н. Грушинець, Т. Житник, Т. Іщенко, С. Коломієць, Г. Купала, К. Левикін, В. Михайлик, М. Орлатий, В. Садовський, О. Сердюк та ін. Однак, наявна література не дає достовірного уявлення про рівень кадрового забезпечення сільського господарства України у передвоєнну добу.

У зв'язку з цим, **метою** нашої **статті** є висвітлення кількісних та якісних характеристик постійних та тимчасових працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві України у 30-х рр. ХХ ст., а також аналіз відповідності їх професійно-кваліфікаційних здібностей виконуваним функціям.

Виклад основного матеріалу. Практика соціалістичного будівництва виявила три основні шляхи вирішення проблеми підготовки кваліфікованих сільськогосподарських працівників: 1) спеціальне навчання через систему різних навчальних закладів (інститути, технікуми, школи, курси тощо); 2) висування передовиків сільського господарства на провідні посади та проблемні ділянки виробництва; 3) направлення міських працівників на роботу в сільську місцевість. Місце і значення кожного з цих шляхів підготовки кваліфікованих працівників на всіх етапах розвитку сільського господарства було різним, але завжди в цій справі вирішальну роль відігравала "радянська держава", яка здійснювала основні фінансові та організаційні заходи на основі чотирьох постулатів кадрової політики

досліджуваного періоду – "найкоротші терміни", "найбільша чисельність", "найвища кваліфікація", "комуністична ідеологія" підготовки нових фахівців, від яких залежав успіх "соціалістичної реконструкції народного господарства".

До початку першої п'ятирічки в сільському господарстві СРСР за даними станом на 1 січня 1928 р. працювало лише 17,8 тис. фахівців, з яких 9,3 тис. мали вищу освіту і 8,5 тис. техніків з середньою освітою, що становило менше одного фахівця на тисячу господарств. В результаті першої п'ятирічки сільське господарство отримало до того, що воно вже мало 25 тис. фахівців вищої кваліфікації і 45 тис. середньої кваліфікації. Відтак, за першу п'ятирічку було підготовлено в 3 рази більше фахівців вищої кваліфікації і в 5 разів більше фахівців середньої кваліфікації порівняно з тим, що було до початку першої п'ятирічки. Зі складу фахівців з вищою освітою налічувалося 9,5 % робочих, 41,6 % селян, 35,3 % службовців та 13,6 % представників інших соціальних верств, а з середньою освітою відповідно – 13 %, 46,7 %, 31,3 %, 9,0 % [4, с. 84].

Організація та характер виробництва в колгоспах і радгоспах України у 1933-1939 рр. зумовили використання як постійних, так і тимчасових працівників. Контингент постійних працівників включав керівну ланку (директор (голова колгоспу), його заступники, керівники дільниць або відділень), агротехперсонал (інженерно-технічні робітники, агрономи), службовців (бухгалтери, рахівники) і кваліфікованих робітників (трактористи, комбайнери, шофери, ремонтні робітники). Групу тимчасових працівників склали сезонні робітники, що працювали у господарствах з початку весни до початку зими (причіплювачі, помічники комбайнерів, заправники, водовози та ін.) і поденні працівники, які наймалися на період виконання окремих робіт (молотьба, скиртування, вантажні, просапочні й транспортні роботи тощо).

Згідно затвердженого в 1929 р. штату працівників радгоспів для УСРР, який не змінювався протягом всього довоєнного періоду, виробничий колектив радгоспу на 66 % повинен був складатись із тимчасових працівників, які у досліджуваній період відігравали негативну роль в радгоспному виробництві. Протягом 1929-1933 рр. вони щорічно становили 60-70 % загальної кількості працюючих робітників в радгоспах, що пояснювалось низьким рівнем механізації збиральних робіт та нестачею транспортних засобів [8]. У 1934-1936 рр. у зв'язку з посиленням технічної бази сільського господарства чисельність тимчасових робітників в радгоспах помітно зменшилась, і переважну більшість вже склали постійні робітники. Так, в 1936 р. в господарствах Наркомату радгоспів частка тимчасових робітників складала лише 27 % [13].

Контингент тимчасових робітників формувався декількома способами, головним із яких було укладання угод з колгоспами та радгоспами. У перші роки господарювання колективних господарств угоди ґрунтувались переважно на взаємній зацікавленості обох сторін: радгоспи проводили обробіток частини колгоспних земель, а колгоспи за це надавали робітників та живу тяглову силу. Згодом, коли почались серйозні труднощі з господарським освоєнням земель, радгоспи стали неспроможні укладати угоди такого характеру, і тому було використано адміністративні методи – за вказівкою ЦК КП(б)У районні та обласні партійні комітети віддавали накази адміністраціям колгоспів постачати радгоспи робочою силою.

Адміністрації радгоспів практикували також вербування робочої сили, яке відбувалось як через обласні відділи Наркомату праці, так і через радгоспних агентів. Здебільшого, вербування здійснювалось в селах тієї області, де розташовувався радгосп, проте інколи вербувальники привозили робочу силу і з віддалених областей України.

Досить поширеним способом формування контингенту тимчасових робітників були "мобілізації" працівників міських промислових підприємств, військовослужбовців, студентів, а в самих радгоспах – домогосподарок та учнів загальноосвітніх шкіл. Слід відзначити, що використання в зерновому виробництві цілої "армії" випадкових людей – тимчасових робітників, виявилось нераціональним. В 1933-1934 рр. питання про виробничі кадри стояло в радгоспах надзвичайно гостро, оскільки першоосновою такого стану речей був

авантюристичний задум уряду формувати кадри в процесі форсованого будівництва радгоспів. Внаслідок короткотермінової професійної підготовки в господарства приходили фахівці з низьким рівнем кваліфікації, який не відповідав складному характеру механізованого виробництва. Ситуація ускладнювалась величезною плінністю тимчасових працівників, яка щороку в деяких господарствах сягала 60-70 % загальної кількості працівників.

Поступово з розширенням діяльності радгоспів комплектація керівних кадрів і фахівців відбувалась шляхом курсової підготовки, контрактації та вільного найму. Так, більшість директорів українських радгоспів були призначені на посади після закінчення короткотермінових курсів при ЦК ВКП(б). Посади заступників директорів з технічної частини були укомплектовані фахівцями, взятими із цукрової промисловості. Зокрема, для підготовки фахівців керівної ланки радгоспів в 1933 р. в м. Харків були відкриті Вищі агроіндустріальні курси, термін навчання на яких становив один рік [2].

У другій половині 30-х рр. ХХ ст. підготовку керівних кадрів і фахівців для радгоспів і колгоспів було організовано через мережу вищих навчальних закладів та технікумів. Зокрема, цим займались Київський інститут механізації та електрифікації сільського господарства, ряд вищих навчальних закладів м. Харків (Інститут зернових культур, сільськогосподарський, інженерно-економічний та автодорожній інститути), Одеський інститут зернових культур, Херсонський сільськогосподарський інститут та багато інших. При Київському політехнічному інституті було відкрито курси інженерів-механіків, термін навчання на яких спочатку був встановлений в 4,5 місяців, а згодом в 1935 р. збільшений до 8 місяців [11]. При деяких радгоспах працювали вечірні робітфаки, які здійснювали підготовку слухачів до вступу у сільськогосподарські вищі навчальні заклади та технікуми з числа їх працівників. Наприклад, робітфак в радгоспі ім. С.В. Косіора Миколаївської області здійснював підготовку слухачів до вступу в Херсонський сільськогосподарський інститут [12].

Інженерно-технічний та агрономічний персонал був сформований за допомогою контрактації студентства та системи найму. Працівники колгоспів та радгоспів у не зустрічали перешкод з боку керівництва вищих навчальних закладів щодо залучення студентства до польових робіт, навпаки їм допомагали партійні та профспілкові організації.

Характерно, що підбір студентів-випускників відбувався не за рівнем кваліфікації майбутніх фахівців, а за соціальним походженням й партійною приналежністю, а відтак, у професійному відношенні підбирались не найкращі кадри. В 1933-1934 рр. у зв'язку з "деякими труднощами в сільському господарстві" в УСРР в інститутах було проведено дострокові випуски студентів, яких шляхом контрактації зараховували на посади інженерів, інструкторів-механіків, техніків, помічників завідуючих дільницями [6].

Фахівців агрономічної і бухгалтерської груп здебільшого наймали на роботу, що пояснювалось їх невеликою чисельністю порівняно з інженерно-технічними робітниками в сільському господарстві досліджуваного періоду. Незважаючи на гігантські розміри земельних площ, радгоспи мали лише 1-3 агрономи, які, як правило, крім малої чисельності характеризувались й низькою кваліфікацією. Наприклад, в Дніпропетровській області в 1933 р. на 600 виробничих ділянок було тільки 150 дільничних агрономів [14], які мали спеціальну агрономічну освіту, а решта були простими рільниками з колгоспів – людьми, які не володіли навіть елементарними основами агрономії.

Недостатню укомплектованість фахівцями, особливо брак дільничного персоналу (дільничних агрономів, роз'їзних механіків, які безпосередньо здійснювали технічний інструктаж та ін. наочно демонструють дані таблиці 1.2 [14].

Таблиця 1.2.

**Укомплектованість дільничним персоналом колгоспів УСРР
станом на 1 червня 1933 р.**

Область	Старші агрономи			Дільничні агрономи			Старші механіки			Дільничні роз'їзні механіки		
	потрібно	наявні	відсоток забезпеченості	потрібно	наявні	відсоток забезпеченості	потрібно	наявні	відсоток забезпеченості	потрібно	наявні	відсоток забезпеченості
Київська	72	72	100,	271	226	83,4	72	72	100,0	396	193	48,3
Вінницька	91	91	100,0	546	199	36,4	91	91	100,0	440	152	34,5
Харківська	48	49	102,0	288	100	34,5	48	48	100,0	288	107	37,1
Чернігівська	14	14	100,0	84	10	11,9	14	14	100 0	84	15	17,8

Переважна більшість виробничих дільниць працювали взагалі без агроперсоналу, а функції їх завідувачів виконували "вчорашні трактористи або комбайнери". Наявний агрономічний персонал був просто неспроможний керувати дільницями, площі яких займали від 8 до 12 тис. га, оскільки агрономи були недостатньо ознайомлені з технікою сільського господарства, яка надходила в колгоспи і радгоспи – машинами, комбайнами, тракторами, що стало серйозною перешкодою для того, щоб вони могли виконувати функції дійсних керівників великого механізованого господарства. Переважна більшість механіків були практиками без теоретичної підготовки, які не знали елементарних вимог агротехніки, причин, що породжують забур'яненість полів, наслідків дрібної оранки тощо, що також не могло не відбиватись на правильному використанні машинно-тракторного парку, раціональному поєднанні механізації з агротехнікою, більш ефективному використанні всієї технічної потужності колгоспно-радгоспного виробництва.

Поява нових засобів праці, машин (тракторів, комбайнів, автомашин тощо) та створення машинно-тракторних станцій загострили проблему механізаторських кадрів в сільському господарстві УСРР, оскільки у найкоротший термін вимагали масової підготовки з ще неписьменних і малограмотних селян фахівців невідомих раніше механізаторських професій. Підготувати самостійно понад чверть мільйона механізаторів на рік українське село не могло, колгоспи не мали для цього фінансових можливостей, матеріальних засобів, викладацьких ресурсів та досвіду, тому у формуванні виробничих кадрів радгоспів і колгоспів приймали участь й великі промислові підприємства. Так, на заводах Києва та Харкова було відкрито курси для підготовки інструкторів-механіків з числа кваліфікованих робітників (токарів, слюсарів, механіків та ін.), після закінчення яких вони виїздили на постійну роботу в радгоспи та колгоспи.

Промислові робітники, які прийшли в МТС принесли з собою відповідну культуру індустріальної праці, що наклало відбиток на характер і рівень підготовки перших механізаторів з селян, які навчалися не тільки на спеціальних курсах, але і безпосередньо в МТС, запозичуючи досвід і знання у посланців заводів і фабрик. Щорічно таким чином навчалася до 10 % всіх працівників тракторних бригад. У досліджуваний період значного поширення набуло й індивідуальне учнівство, зокрема у 1933 р. цим способом навчання в МТС і МТМ було охоплено близько 17 тис. чол. [16].

Механізатори, які прийшли в МТС з міста, були в основному ремонтними робітниками. Формування масових механізаторських кадрів, включаючи і підготовку фахівців самих складних професій (трактористів, машиністів, а потім і комбайнерів) практично повністю здійснювали за рахунок самих селян, що пояснювалося насамперед масовістю цих професій і порівняльною легкістю оволодіння ними, а до допомоги міста вдавалися лише в окремих

випадках. Зокрема, у 1933 р. ЦК ВЛКСМ через Наркомзем УСРР направив в МТС понад 1,5 тис. комсомольців – слюсарів, токарів, ковалів, які мали кваліфікацію не нижче 4-го розряду [17].

На виконання рішення ЦК ВКП(б) від 24 травня 1933 р. для підготовки масових кадрів сільського господарства до збиральної кампанії поточного року Наркомземом СРСР був спущений на місця план їх підготовки в кількості 636886 чол., а вже на 10 липня за такими профілями, як комбайнери, план був виконаний на 125,6 %, робітники льнотеребильних машин – 88,0 %, машиністи на складних молотарках – 88,2 % [15; 9]. В цілому в УСРР протягом 1933-1935 рр. передбачалося підготувати понад три тисячі інженерів-механіків аграрного профілю.

Найбільший брак технічних кадрів у досліджуваній період відчувався в тваринництві. В апараті центральних установ були абсолютно відсутні відомості про кількість фахівців, що працювали безпосередньо на тваринницьких фермах, оскільки їх було навіть менше, ніж самих ферм. З цієї причини наявні фахівці, які об'їжджали і обслуговували цілі групи ферм, об'єднувались в районні ланки і закріплювались не за фермами, а за районами, а інколи й областями. За даними станом на 1 липня 1934 р. м'ясо-молочні ферми СРСР обслуговували 2395 фахівців вищої кваліфікації, що складало лише 17 % їх потреби та 4625 фахівців середньої кваліфікації, тобто 14,6 % потреби. На одного фахівця вищої та середньої кваліфікації припадало 6,9 ферми з 875 гол великої рогатої худоби, оскільки середній розмір ферми – 125 голів. На свинарських фермах працювало лише 993 фахівця, з яких лише 6 % мали вищу та середню сільськогосподарську освіту. На одного фахівця припадало 25,5 ферм з 2550 гол. Вівчарські ферми обслуговував 171 спеціаліст, що складало 13,3 % їх потреби. На кожного фахівця припадало 32,8 ферми з поголів'ям в 27100 овець. На птахівницьких фермах нараховувало є 1727 фахівців, або 9,8 % їх потреби. На одного фахівця припадало 6,2 ферми [1, с. 89]. Незважаючи на досить потужну систему підготовки фахівців в Україні в 1938 р. одному зоотехніку та техніку-твариннику ще доводилось обслуговувати 1,9 ферми, які були забезпечені технічними працівниками фахівцями з вищою та середньою освітою лише на 15 % [3].

Упровадження нових принципів організації праці вимагало також оволодіння колгоспниками і працівниками машинно-тракторних станцій новими виробничими технологіями та методами господарювання. З цією метою була організована широка мережа курсів і шкіл щодо підготовки масових кадрів механізаторів. На кінець 1937 р. в машинно-тракторних станціях України працювало 158 тис. трактористів і бригадирів тракторних бригад, 18600 комбайнерів, 18400 шоферів, 5700 механіків, 8500 машиністів молотарок та багато інших спеціалістів [10].

Трактористи й комбайнери, які закінчили короткотермінові курси, також відзначались технічною малограмотністю. Крім того, у зв'язку з величезною плінністю механізаторів, які тікали на великі промислові підприємства й новобудови в міста, де були кращі умови життя та праці, господарствам сільської місцевості необхідно було щорічно поповнювати їх склад на 50-60 %, саджаючи за кермо нових людей, котрі навчались і отримували елементарні навички управління машинами та догляду за ними в процесі роботи. В результаті, значна кількість трактористів навіть не знали як завести трактор, який їм заводили для того, щоб вони виїздили в поле.

Фактично в середині 30-х рр. ХХ ст. в Україні уже функціонувала чітка система підготовки та перепідготовки фахівців для сільського господарства. З метою підготовки керівних колгоспних кадрів (голів колгоспів, бригадирів, рахівників, техніків-рільників, зоотехніків, завідуючих фермами та інших фахівців) була сформована розгалужена мережа стаціонарних районних і міжрайонних шкіл. Перепідготовку колгоспні керівники проходили на різноманітних курсах, що діяли при вищих навчальних закладах та технікумах. Механізаторські кадри готували МТС, де поширеними були школи і курси бригадирів тракторних бригад, трактористів, механіків, комбайнерів, шоферів. Кадри масових професій

колгоспного виробництва проходили підготовку в гуртках масового агротехнавчання, на курсах технікумів, в школах колгоспного активу та семінарах з відривом і без відриву від виробництва. Так, за масовими сільськогосподарськими спеціальностями лише за 1935-1936 рр. було підготовлено 350 тис. працівників для колгоспів, 274 тис. – для МТС, 26 тис. – для радгоспів [18, с. 78]. На кінець 1937 р. у сільському господарстві України вже працювало 14,8 тис. агрономів, 12,5 тис. зоотехніків, більше 3 тис. ветеринарів, які мали спеціальну сільськогосподарську освіту [18, с. 81]. Однак, незважаючи на досить потужну і розгалужену систему підготовки фахівців для сільського господарства України, стан забезпечення потреб колгоспного виробництва працівниками за освітою, статевим і національним складом та стажем роботи залишався незадовільним.

У 1937 р. в Україні нараховувалось 27347 колгоспів, в 254 з яких на момент складання річних звітів не було голів, а в 1938 р. – 1040 не мали керівників, що було пов'язано з їх частими переміщеннями. У 1938 р., за неповними даними, заступників голови не мали 9464 колгоспи, в 1939 р. – 8707 колгоспів. Таким чином, забезпеченість колгоспів цією категорією працівників у кількісному відношенні була задовільною, враховуючи, що багато колгоспів без заступників голів були переважно невеликими господарствами. За Статутом сільськогосподарської артілі, в кожному колгоспі створювалася ревізійна комісія на чолі з головою. У 1937 р., за відомостями 21743 колгоспів, у 2438 колективних господарств не було голів ревізійних комісій, в 1938 р., за відомостями 23568 колгоспів, голів ревізійних комісій не було тільки у 5147 колгоспів, що свідчить про покращення стану цих справ [7].

В 1938 р. в сільгоспартілях України нараховувалось 50336 ферм продуктивної худоби, проте наявний склад завідуючих фермами забезпечував приблизно лише половину потреби. У 1939 р. в середньому на колгосп припадав один працівник цієї кваліфікації, що як правило відповідало числу тваринницьких бригад.

Незадовільним було становище з зоотехнічними та агрономічними кадрами. У 1935 р. у 100 колгоспах УСРР працювало приблизно 7 зоотехніків, 1 ветеринарний фельдшер і 1 агроном, у 1936 р. – відповідно 22 зоотехніка, 1 ветеринарний фельдшер і 7 агрономів. 1 січня 1936 р. на засіданні ЦК ВКП(б)У було відзначено, що "... незважаючи на значне збільшення кількості фахівців сільського господарства і на ту колосальну роль, яку повинні зіграти в справі його підйому агроном, зоотехнік, ветеринарний лікар і т. д., до цього часу, внаслідок поганого використання фахівців, у ряді областей та районів республіки вони не зайняли належного їм місця, а тому й не стали дійсними організаторами великого соціалістичного господарства" [5].

Висновки. Отже, у 30-х рр. ХХ ст. формування виробничих кадрів сільськогосподарського виробництва здійснювалось у процесі організації колективних господарств, шляхом прискореної підготовки фахівців, що зумовило їх низький професійний рівень і неспроможність належним чином обслуговувати сільське господарство. Проте, впродовж другої п'ятирічки була проведена реорганізація системи підготовки фахівців-аграрників, головним напрямом якої було закріплення за господарствами ряду вищих та середніх навчальних закладів, а також збільшення термінів курсової підготовки фахівців масових сільськогосподарських професій. Здійснення цих заходів дозволило підняти рівень кваліфікації працівників сільського господарства, що позитивно вплинуло на його організацію.

Актуальними напрямками подальшої розробки окресленої проблеми є аналіз державної політики та системи забезпечення ефективного використання трудових ресурсів у сільському господарстві України на різних історичних етапах.

Джерела та література

1. Арзуманян А. Животноводство на переломе // На аграрном фронті. – 1935. – № 1. – С. 88-106.
2. ДАРФ. – Ф. 5446. – Оп. 14. – Од. зб. 2439. – Арк. 46.

3. ДАРФ. – Ф. 5446. – Оп. 23. – Од. зб. 2838. – Арк. 28.
4. Родионов М. Задачи укрепления техническими кадрами колхозов и МТС // На аграрном фронте. – 1933. – № 5. – С. 83-98.
5. ЦДАВО України. – Ф. Р-27. – Оп. 12. – Од. зб. 16. – Арк. 401.
6. ЦДАВО України. – Ф. Р-27. – Оп. 13. – Од. зб. 88. – Арк. 52.
7. ЦДАВО України. – Ф. Р-27. – Оп. 14. – Од. зб. 403. – Арк. 33, 36, 47.
8. ЦДАВО України. – Ф. Р-27. – Оп. 14. – Од. зб. 418. – Арк. 18.
9. ЦДАВО України. – Ф. Р-27. – Оп. 14. – Од. зб. 633. – Арк. 21, 24.
10. ЦДАВО України. – Ф. 318. – Оп. 1. – Од. зб. 926. – Арк. 19.
11. ЦДАВО України. – Ф. 318. – Оп. 1. – Од. зб. 1187. – Арк. 14.
12. ЦДАВО України. – Ф. 318. – Оп. 1. – Од. зб. 1271. – Арк. 317.
13. ЦДАВО України. – Ф. 4860. – Оп. 1. – Од. зб. 4823. – Арк. 38.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Ч. III. – Од. зб. 6270. – Арк. 37, 78.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Ч. III. – Од. зб. 6285. – Арк. 117.
16. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Ч. III. – Од. зб. 6286. – Арк. 165.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Ч. IV. – Од. зб. 6418. – Арк. 28.
18. Цифры и факты побед социализма (по УССР). – К.: Политиздат., 1939. – 52 с.